

RĘCZNY (68) *ai*

ręczny (66), **ręczni** (2); *ręczny* : *ręczni Calep* (2:2).

-ę- (63), -ą- (5).

sg m N *ręczny* (12). ◊ *I* *ręcznym* (1). ◊ *f N* *ręczną* (9). ◊ *G* *ręczn(e)j* (6). ◊ *A* *ręczną* (3). ◊ *I* *ręczną* (8). ◊ *n N* *ręczn(e)* (2). ◊ *G* *ręczn(e)go* (3). ◊ *pl N subst* *ręczn(e)* (6). ◊ *G* *ręcznych* (6). ◊ *D* *ręcznym* (1). ◊ *A subst* *ręczn(e)* (7). ◊ *I n* *ręcznymi* (1). ◊ *L* *ręcznych* (3).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVI (pięć z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.: ręczny.

Przymiotnik od „ręka” w znac. podstawowym; manuarius Mącz, Calep, Cn; manualis Mącz, Cn (68) : Manualis, Ręczny/ co ręką obyć może Manualis pecten, Ręczna łzczotką. Mącz 209b; Calep 638a.

Wyrażenia: »ręczne [= podręczne] książki« = enchiridion Mymer¹, BartBydg; liber manualis BartBydg [szyk 1:1] (2): Enchiridion. Hanebuchlein [!]. Recznecksiążki [!] Mymer¹ 10; Enchiridion, liber manualis, habens semper in manibus, ut confessoribus Summula, male kszyąsky ręczne. BartBydg 48b.

»panew ręczna [prawdopodobnie: z rączką, z uchwytem]« (1): Panwy recznich 6 WyprKr 119v.

a. *Wykonywany rękami (30) : Zowiem ten dzień [...] niedziela/ to ięft niedzialanie/ ktorego niemamy nić y nego działać/ [...] ręcznego/ albo święckiego/ iedno to czoby było ku chwale Bozey SeklKat Gv; Manuarius, [...] Ręczny. Mącz 209b.*

W przeciwstawieniach: »nieręczny, szkolny, wyzwolony ... ręczny« (2): tedyć ich [tj. Chrystus Żydów] y od obrzezowania ręcznego wolnymi wczynił. Tedyć ie w iedność z pogány złączył? ktorzy będąc dąlekimi/ przezeń fie też bliskimi ftáli: y ku obrzezaniu nie ręcznemu z żydy wespółek w Chrıstufie przyfzli. CzechRozm 78v; KlonFlis A2.

Wyrażenia: »ręczna bitwa« = walka wręcz (1): Lecz [Litwini w początkowej fazie bitwy pod Grunwaldem] zbroynym Niemcom ręczney bitwy nie wytrwáli StryjKron 527.

»ręczna nauka [= umiejętność]« (1): HIPPIAS Filozof/ [...] chwalił się iawnie [...]/ że wżytkie ile ich ná świećie/ nie tylko wyzwolone ábo łzkolne/ ále też ręczne náuki y rzemięšťá wmiął KlonFlis A2.

»ręczna robota« [szyk 6:5] (11): GlabGad Kv; [św. Bernardyn ze Sieny] Był człek wesoły/ [...] w fprawach dzielny/ y wręcznych robotách miłterny SkarŻyw 460; [św. Maria z Egniej] Ręczney roboty nieomieszkałá y zniey fwoy chleb iádłá. SkarŻyw 581, 471, 507, 508; GostGosp 76 [2 r.]; (marg) W fwiętá nie robić. (-) roboty ręczney/ ktora gwałtowney potrzeby nie ma/ zaniechác małz LatHar 122; WujNT 719, Bbbbbbb3v; [InwSzlachKal 1576 nr 34; Nieprzyłtoi záifte dżiś/ [...] Biblią porzucić: á rolą/ albo ktorą iną robotą ręczną/ Pifmo S. zaniechawfzy/ báwić fie.HerbOdpow Cc6, Cc6, Oo5v].

»ręczne rzemiosło« = illiberalis a. vulgaris ars Mącz; manuarialis ars Modrz [szyk 4:4] (8): GliczKsiąż H3v; Artes vulgares quae vulgo mechanicae dicuntur, Ręczne rzemięšťá Mącz 511c, 191a; Ale nálfzym dworzánom/ nietylko ręczne rzemiosłá/ ále y wolne náuki vmieć/ zda się być rzecz bárzo chłopska. ModrzBaz 13, 13; Dla wwiárovania proznowania ktore grzechy mnoży/ miał też wiele ręcznych rzemiosł: pięknie pifał/ y málował/ ná drzewie/ frebrze/ y złóćie/ y żelezie ryłował SkarŻyw 507; KlonFlis A2, A2v.

Przen (1) :

W przeciwstawieniu: »ręczny ... serdeczny« (1): Roškázue tedy nam Pan IEZVS, [...] ábyfmy do zwierzchowney Íprawiedliwości wnątrzną przykádáli/ do vczynkowej y ręczney ferdeczną przydawáli. *SkarKaz* 312a.

Szereg: »uczynkowy i ręczny« (1): *SkarKaz* 312a *cf* *W przeciwstawieniu*.

α. *O rękopisach* (5) : Syngraphum, Spifek/ Ręczny zapifek wybornie może być zwan bo co zową Handſchrift/ álbo Schuldbrieff íą niemieckie słowá nie polskie. *Mącz* 437b.

Wyrażenia: »ręczny list« = *napisany odręcznie*; *c(h)irographum Mymer¹, BartBydg*; *c(h)irographus BartBydg* [szyk 2:1] (3): *Chirographum. Handſchrift. Ręczny list. Mymer¹ 10*; *Cirographus – chirographus, cirographum, zapysz, ręczny lyst, własney rąky list BartBydg 28*; także ítroná [pokrzywdzona może banitę wyzwolić] przed íadem Ziemiem álbo Grodzkim/ dawfzy mu list íwóy ręczny *SarnStat* 875.

»ręczna księga« = *notatnik* (1): *Adversaria – Kfziega wktorám dla pamieczy czofie trafy bez porzátka píżemy. Ręczną kfziega. Calep* 29a.

β. *O przedmiotach* (1) : *Piefza robotá ma bydź we złá drogę/ w niepogody: [...] drow rábánie/ [...] dylew do budowánia cíofánie/ ítátkow ręcznych robienie/ gwoździ/ gontow GostGosp* 76.

[*W przén:* Tego Syná Bożego zesłánia z niebá/ á iego ná swiát przyſzćia rocznicę [...]/ ták w Kościele ręcznym [tj. *zbudowanym rękami*]/ íáko w Kościele ferc náfzych podáná/ dźís wípominác [...] mamy *BiałPos* 2 (*Linde*).]

b. *Używany, uruchamiany przy pomocy rąk* (17) :

α. *O broní* (12) : choćaby kto broniá drewniáná/ choćia żelázná/ ábo kámieniem ręcznym/ ábo ręká bliźnego nieprzyiácielskie bił/ ták ízby vmárl/ tedy ten co bije/ zá męzoboycę ma być policzon *ModrzBaz* 78v.

Wyrażenia: »broń ręczna« (1): *podwysłzamy záplácenié pieniężné głowy ízlácheckiéy/ ad duplum to íest/ głowę zábitá broniá ręczná/ ná dwie śćie y cztérdzieści grzywien: á z ruſznice/ ná cztery ítá y ósmdzieśiat grzywien. SarnStat* 612; [Náfzy widząc to [...] porwá íie do broní ręczney/ rohátyn/ mieczow/ poczną nieprzyiácielá ípierác *BielKron*1597 212 (*Linde*)].

»ręczna kusza« = *catapulta, manubalista Mącz* (2): *Catapulta, Strzała/ Ręczna kufzá. Mącz* 41a, 23a.

»strzała ręczna« (1): *Telum – wſzelyakáítrała ręczniá. Calep* 1051b.

»strzelba ręczna« [szyk 4:3] (7): zá onymi pułkuwki [tj. *naczyniami napelñionymi ziemią*] ítáli íánczárowie z ítrzelbá ręczná/ na końcách onego przykopu poczynili ízańce z íiemie z oknámí/ zá ktore ítrzelbę wietfzú záládžili *BielKron* 314v, 309, 315v, 316; *Idźcie íedny po drugich [walczące niewiasty]/ s íwemi proporczyki/ [...]. A drugie ręczná ítrzelbá máią was rátowác BielSat Nv [idem BielSjem]; Oboz wſzyftek wzięli/ y Dział wielkich 50. krom máłych y ręczney ítrzelby StryjKron* 757; *BielSjem* 37.

β. *O narzędziach* (5) : *Organum, Proprie, Nieyákie naczynie ręczne którym co pobiyáya/ Potłukáya/ buduyá álbo íprawuyá. Mącz* 268c.

Wyrażenie: »ręczny młyn(ik)« = *żarna; mola manuaría Murm, BartBydg, Cn; trusatilis mola Murm, Mącz; pistrilla Mącz* (4): *Mola manuaría, eyn klein mu^olen die man mit den henden vmb treit.*

Ręczny młyn Mola trusatilis, in eodem significatu. *Murm* 145; *BartBydg* 92; Pistrilla, Zarna/ mąły albo ręczny młynik. *Mącz* 300d, 466d.

c. *Będący częścią ręki, dotyczący ręki, znajdujący się na ręce* (9): Chiromantia. Divinatio ex manuum inspectione, Wiefzczbá/ albo prácticowanie z linii ręcznych. *Mącz* 51d.

W połączeniach z nazwami różnych dolegliwości [w tym: boleści (3), dna (1)] (4): [pokrzyk mandragora] odgniecenie leczy/ dnę nożną y ręczną rozgania/ y ine boleści wśmierza. FalZioł I 37c [idem [SienHerb]]; j też łamo ziele ftłuczzone/ á przyłożone na boleści nożne albo ręczne/ boleści ich wśmierza. FalZioł I 123b, I 47b, III 38b; [SienHerb 107a (Linde)].

Wyrażenia: »członki, stawy ręczne« (2:1): Ithez [*lek z ciemierzycy białej*] dla boleści kthora bywa w członkoch nożnych y ręcznych/ [...] to będzie dobra pomocz albo lekarstwo. *FalZioł* I 45d; Też ołowianey barwy vrina/ [...] Znamienue w członkach bolenie/ to ieśt w łtawiech ręcznych albo nożnych. *FalZioł* V [2]v, I 63b.

»palce ręczne« (1): Lecż pan (onego miáltá) Wezeká wćiekl/ y gonili zá nim áłz go dogonili/ y obćięli mu wielkie pálce ręczne y nożne [*et abscederunt pollices manuum eius et pedum eius*]. *BudBib Iudic* 1/6.

Szereg: »nożny i (albo) ręczny« [szyk 5:3] (8): Też fok chebdow z wodą łoną/ ieśth dobry na boleści nożne y ręczne *FalZioł* I 47b; Ta małc ma mocz naprzeciw paralizowi/ ręcznym y nożnem boleściam *FalZioł* III 38b, I 37c, 46a, 63b, 123b, V [2]v; *BudBib Iudic* 1/6; [SienHerb 107a (Linde)].

d. *Noszony na ręce lub na rękach* (3): [GIERádę/ albo łprzet łwoy [...] Białągłową bierze/ y to co do niey należy/ iáko gęśi/ owce [...], łzáty niewieście/ pierścionki/ łponki/ albo ręczne ochędośtwá/ wieńce/ kłięgi [...] *SzczerbSpecSax* 134 (Linde).]

Wyrażenia: »pęto ręczne« = *kajdany, więzy* (1): Manica – [...]. Paluchi, pętoręczne. *Calep* 635b.

»ręczna zbroja« = *naramienniki (część rycerskiego pancerza)* (2): Brachiale: Armeyfen. Rączna (ręczna *Mymer*²) zbroya. *Mymer*¹15; Brachiale, torques in brachio, ornamentum brachii, rączna zbroya *BartBydg* 20.

e. *Pracujący rękami* (2):

W przeciwstawieniu: »języczny ... ręczny« (1): Bo gdzie w tym popráwy łkuteczney w oyczyźnie náłzey nie będzie/ tedy vyrzimy/ [...] że w rychle v nas będzie więcey ięzycznych/ á niżeli ręcznych dáleko potrzebnieyfzych łług Rzeczypółp(olitej) *VotSzl* C2.

Wyrażenie: »rzemieśnik ręczny« (1): Cerdo. Gárbars/ Białoskornik/ á przitym też każdy rzemieśnik ręczny bywa rzeczón. *Mącz* 48c.

f. *Służący do mycia rąk* (1): Pollubrum, Miednicá ręczna. *Mącz* 308c.

Cf **BEZRĘCZNY, NIERĘCZNY, [OBORĘCZNY]**